

20. ročník celostátní soutěže „Komenský a my 2021 - 2022“

Téma výtvarné části na rok 2022

Do všech krajin světa!
Daleké země a cesta tam a zpět.

Letošní návrh výtvarné části soutěže Komenský a my se opírá hned o několik kapitol učebnice *Orbis pictus*: 88 (Lodí, která vesly bývá hnána), 89 (Šif nákladní) a 90 (Zlámání šifu) a 43. kapitoly *Dvěří jazyků*. Z těchto kapitol navrhujeme jako zobecněné téma vzdálené země a cesta k nim, zejména cesta přes moře. V době raného novověku (ale i v Komenského době) šlo o jednu z velmi aktuálních a významných oblastí života: Kolumbův objev Ameriky v roce 1492 je jedním z tradičních milníků, oddělujících středověk od novověku. Zatímco středověk si představoval vzdálené země jako bájný prostor, v němž mohou být nalezeny mytické krajiny včetně pozemského ráje a který obývají nikdy nespátřená zvířata jako fénix nebo jednorožec, raný novověk začal exotičnost krajů za mořem nejen reálně poznávat, ale i využívat. Byla objevena obrovská naleziště drahých kovů, drahokamů, koření, dovezeny nově objevené plodiny jako jsou brambory, kukuřice, rajská jablčka, paprika, tabák nebo káva. Lidé ale také přinášeli zprávy o setkání s lidmi jiné barvy kůže a jiných mravů, a tito lidé se také začali objevovat v Evropě. To všechno na jednu stranu zpochybnilo podobu původního poznaného světa, na druhou stranu upřesnulo představu lidí, kam až lze dojet, a že meze poznání jsou posunutelné. Staré představy se ale mnohdy prolínaly s novými a kdeco ze staré mytické roviny přetrvalo: jako jiní učenci ani Jan Amos Komenský vůbec nepochyboval o existenci jednorožce (viz *Orbis pictus*, kap. 28). Staré představy korigované poznanou realitou exotických zemí ukázaly, že zámořské země mohou přinést jednotlivým státům obrovský prospěch ekonomický i politický. O daleké krajiny se začalo soupeřit, rodily se námořní mocnosti, přímořské státy bohatly. Vedly se také technologické bitvy o podobu nyní zásadního dopravního prostředku – lodí. Moře a lodě na nich se staly oblíbeným malířským námětem, vznikl zcela nový žánr marín. Moře bylo malováno zejména jako nezkrotný živel, strhávající lodě do svých vln: (např. Ludolf Bakhuizen, *Holandské válečné lodě v potížích u Gibraltaru*, 1690), jiný obvyklý pohled si všímal přístavů s ruchem vyvolávajícím představu dalekých končin (Salomon van Ruysdael, *Pohled na Deventer ze severozápadu*, 1657; Alessandro Grevenbroec, *Marina*; Jan Peeters, *Přístav Muscat*, asi 1677 aj.).

Komenský dával na překračování mořských dálav obrovský význam: schopnost námořníků s pomocí magnetu překračovat moře a přistát na zvoleném místě pro něj bylo jednou z hlavních metod, jak šířit světlo poznání: „Jako šestý způsob šíření světla v lidském rodě chápeme umění mořeplavecké, které bylo objeveno rovněž až v poslední době zásluhou magnetky. Mořeplavectví lidem, kteří jsou rozprášeni po všech možných světadílech i mořských ostrovech a až dosud byli od sebe navzájem odloučeni a jedni druhé neznali (po svých dobrých i špatných stránkách), zpřístupnilo styk mezi sebou. Následkem toho se i naše vědění stalo po mnoha stránkách úplnějším a dostalo se nám dříve neznámých příležitostí podělit se o naše světlo s nevzdělanými národy.“ (*Panaugia*, kap. 13). Komenský také zachytil svou zkušenost s cestou po vodě: do vydání *Labyrintu světa* z roku 1663 vložil autobiografický popis cesty lodí: přidal do ní i popis ztroskotání.

Navrhujeme proto zaměřit se na různé aspekty objevování neznámého prostoru odděleného vodou — mořem; dál na způsob, jakým se tam lze dostat, co se při tom může přihodit, kam se může dospět. Zkuste v dětech vzbudit ve fantazii představu dosud neobjevených zemí, jejich podobu, podnebí, obyvatele, neznámá zvířata apod. Viz i naše návodné okruhy, kde se snažíme některé možnosti naznačit. Do soutěže budou přijímány práce vytvořené jakoukoliv technikou včetně trojrozměrných (v případě keramiky prosíme o důkladné zabezpečení výrobků).

Návodná témata

Následující témata jsou jen inspirativní, kladou si za cíl zejména upozornit na vrstevnatost námětu a otevřít prostor buď k delšímu projektu, nebo k přemýšlení, vyprávění, mimetickému hraní, pozorování a k následné výtvarné realizaci, není třeba se jich držet. Ani součásti jednotlivých témat nejsou závazné, je možné se inspirovat jen jednou pasáží. Témata jsou formulována pro učitele, dětem je třeba je upravit a přednést srozumitelnou formou. Doporučuji si zvolené téma zkonzultovat s výtvarnými precedenty, literárními zpracováními atd.

1. Mýtická zvířata dalekých zemí: co bylo možné představit si jako nikdy neviděné a nepopsané zvířecí obyvatele neznámých zemí (bestiáře, později zprávy o nosorožcích, žirafách, první pokusy je neuměle nakreslit).
2. Loď v době Komenského: jedinou sílu dodává živel – vítr, nebo člověk vlastníma rukama. jak vypadala loď v 17. století: Komenský ji popisuje jako formanský vůz. Detaily lodi: plachty ve větru, lanová, dřevo, kotva, děla.
3. Moře jako živel: síla nesoucí lodě od břehu ke břehu, ale i bouře ohrožující životy. Voda moře, její barva, vlny, slunce nad vodou. Obtížná místa plavby: mělčina, skály, víry, mysy, průlivy apod.
4. Přístav s loděmi přivážejícími exotické plodiny a odvázejícími zboží do ciziny, ruch v přístavu, ptáci čekající na odpadky, jeřáby nakládající zboží.
5. Setkání Evropanů s obyvateli vzdálených zemí. Strach i zvědavost. Domorodci. Jiné zvyky. Důraz na rozdíly mezi Evropany a místními obyvateli, viz. Např. malba *První Díkůvzdání 1621*, (Jean Louis Gerome Ferris, mezi 1912 a 1915)
6. Uprostřed moře: noc nad mořem, hvězdná obloha, Jižní kříž.
7. Bitva na moři. Oheň, střelba, padající stěžně, potápějící se loď.
8. Bájně bytosti na moři: ochechule, sirény, kraken, Mobydick, co se vynoří z hlubin a pohltí loď?
9. Po vodě k moři: i po řekách se dopravovalo do přístavů, jak vypadá „dopravní“ řeka?
10. Exotické plodiny, zboží z kolonií, luxus dovezený ze zemí za oceánem.

Ukázky k inspiraci

Jan Amos Komenský **Dveře jazyků, kap. 43**

XLIII

O PLAVECTVÍ

462. Z zámoří přivážeti majíce něco plavci, po moři se plaví.

463. Marinář vzádu lodí při hlavním vesle sedě, spravuje: jiní po půdě běhají, po bidlách plachty rozvinují, jednák na žežle, jednák na špici lodí; přivěšující i praporečky.

464. Když jest tiché moře, plavení nejde: leč by veslaři, po lavičkách u kolků sedíce, veslovali (alet' běhoun [čejku] vání hbitější pudí nežli vesla galeji), a kde potřeba, tlouky tlačíce, od mělčin a skalín odhaněli.

465. Nebo sem vpadnou-li [trefí-li], strach rozbití lodí, leč by věci ven vyházeli: protož hlubokosti olovníci ohledávají.

466. Když se bouře strhne, aby zachvácení nebyli od převelikých vln, kotvu na velbloudě přivázanou vrhouc, tak se kolotají a zmítají.

467. Poprvé a podruhé se plavící (byt' i větrem dobrým) nechutenství sotvá ujde.

468. Lodí prázdná, zvláště nákladová, aby pevněji splývala, pískem se nasypá: než jestliže přespříliš, potone.

469. Padá se tytýž, a skrze rozšklebující se skuliny stok vody vklouzaje, na dno lodí se stěká, odkudž se žumpou ven žumpuje.

470. Plavbu vykonajíc, hbitě lodí do portu vehnány býti mají: aneb jistě v příhodné stanoviště uvedeny.

471. Na plavné řece korábů [lodek] a člunů užívají: ba i vorů [plťí].

472. Kde brodu není, na prámě převážejí, a slove přívoz: ale přívozný přívozné míti chce.

473. Jinudy se dělají mostové kamenní neb dřevění a visutí [zdvihací]: item lávky.

474. Plovačí (pod vodou) jakékoli hlubiny proplouvají.

Význam plavby

Mundus artificialis, Kap. VII

4. Snadnost se projeví pomocí správně stanovených pravidel. Jako před vynalezením magnetické střelky nebylo bezpečné vydávat se na oceán a nyní se dovedou námořníci potulovat až v nejzazších končinách, proplouvat všemi pustinami moří, proniknout i k nesmírně vzdáleným ostrovům a až na samotný konec světa a odevšad zase nalézt cestu zpět do svých domovů, tak také, dokud nebyla známa pravidla správného myšlení, nebylo bezpečné pohroužit se do vírů lidské představivosti. Nyní není třeba se toho obávat, jakmile nám magnetická střelka panharmonie ukázala svou užitečnost, takže dnes máme i kompas myšlení.

Popis mořské bouře a potopení lodi

Labyrint světa

Komenský zřejmě využil vlastních zkušeností z první plavby přes kanál La Manche: vyplul 16. 8. 1641 z Gdaňsku do Londýna. Lod', na které se plavil, se ale musela vrátit kvůli bouři zpět od norských břehů do Baltu, teprve druhá plavba proběhla dobře. Neztroskotal tedy, to je jeho literární licence, ale je zřetelné, že nebezpečná cesta lodí jej fascinovala.

Bouře mořská

16. Rozmáhalo se zajisté to vání tak násilně, že nejen námi, ale i těmi pod námi hlubinami zmítáno bylo, až hrůza k srdci šla. Nebo moře vlnami takovými odevšad se válelo, že jsme jako po vysokých horách a hlubokých údolích jednak zhůru, jednak dolů chodili. Někdy námi zhůru střelilo, že jsme sobě měsíce dosáhnouti moci zdáli: z toho zase sstupovali jsme jako do propasti. Tu se zdálo, že nás proti nám jdoucí neb poboční vlna přikvácí a hned na místě potopí: ona pak podnesla vždycky, toliko že náš ten prkenný koráb sem tam odráží a od jedné vlny druhé podáván jsa, jednak na ten, jednak na druhý bok dopadal, jedn,ak předkem kolmo zhůru, jednak dolů strměl. Odkudž nejen vodou vždycky na nás a přes nás do povětří stříkáno, ale my ani státi, ani ležeti nemohouc, z boku na bok jsme přemítáni, jednak na nohy, jednak na hlavu staveni. Z čehož závrat a všeho všudy s námi se podvracení pocházelo. Což když dnem nocí trvalo, každému souditi snadno, jakých se tu hrůz a strachů pocítiti musilo. I myslil jsem sobě: „Ach titot' lidé mimo všecky, co jich svět má, pobožnými býti příčinu mají, po tu hodinu životem svým jisti nejsou.“ A ohlédaje se po nich, jak nábožní jsou, vidím, že jednostejně předce jako v krčmě žerou, pijí, hrají, chechtají se, oplzle mluví, zlořečí a všelikou prostopášnost provodí. Nad čímž se zkormoutě, napomínati jich počnu i prositi, aby kde jsme pamatovali, a takových věcí přestanouce k Bohu volali. Než co platno? Jedni mne vysmáli, druzí na mně fukali, třetí opřáhali, čtvrtí vyhoditi strojili. Mánil můj, abych mlčel a hostem se v cizím domě býti pamatoval, kdež hluchým a slepým býti nejlépe jest. „Ach nemožné jest,“ díím já, „aby ta věc na dobré vyšla s těmi obyčejí.“ Tu oni opět v smíchy. Já nezbednost takou vida, mlčeti jsem musil, prasku však nějakého při nich se boje.

Lodí potopení

17. Vtom se bouře zesílí a proti nám víchr strašlivý strhne. Tu se teprv moře vlnami až k nebi kouřiti začne, tu nás sobě vlny jako miče podávají, tu se hlubiny odvírají a nás jednak sehliti pohrožují, jednak zhůru zase vymítají: tu nás vítr v kolo bere a jednák sem, jednák tam námi hází, až praštělo všecko, jako by se na stasisíce kusů roztrástiti mělo. Tu já zmrtvěl všecek, nic již před sebou nevida než zahynutí. Onino násilí již odolati nemohouc a na skály neb mělčiny vehnání se bojíc, křídla strhovali a háky jakési veliké železné na přetlustých provazích vyhazovali: tak se na místě zdržeti, až by bouře pomínula, troufajíc. Ale nadarmo. Někteří zajisté z oněch po provazích lezoucích

prudkostí větru jako housenky zházíni a do moře vmetáni: těmto týmž násilím kotvy se zutrhovaly a v hlubinách ztonuly. A tu teprv lodí naše s námi již beze vší obrany, jako na proudě řeky tříšťka, zmítati se počala. Obrům pak oněm železným svévolným teprv také srdce se tratilo: bledli, trnuli, co sobě, počítí nevěděli, na Boha teprv zpomínali, k modlitbám napomínali i sami ruce spínali. Tu lodí s námi jednak na dně moře usedati, jednak o skryté pod vodou skálí se bítí a skrže to padati a pukati začne. Tu se voda rozštípeninami těmi k nám leje: kterouž ač vylévati, čím a jak kdo pro starost pro mladost mohl, poroučíno, platno však nic nebylo, tlačila se násilím k nám a nás v sebe. Tu pláč, křik, upění nesmírné, žádný nic před očima neviděl než ukrutnou smrt. Avšak že život milý, chytal se, čeho kdo mohl, tabulí, desek, holí, zda by se tím od potopení ubrániti a snad někam vždy vyplouti mohl. Až i já, když se naposledy lodí rozsmekla a všechno potonulo, čehosi se chytě, vyšel jsem s nemnohými na břeh jakýsi; jiné sehltila všecky strašlivá ta propast. Kdež od zděšení a hrůzy sotvá se probrav, svým vůdcům domlouvati začnu, že mne v to uvedli. Oni, že to neškodí mi: když jsme jen vybredli, abych byl myslí dobré. Věru myslí dobré: do své nejdelší smrti na nic podobného navěsti se nedám.

18. Hledě pak, vidím, že ti se mnou vychvácení zase tam běží a znovu do korábů sedají. „I jdětež na všechno neštěstí,“ řekl jsem, „opovážliví lidé: ani se víc dívati na to nechci.“ Tlumočník můj: „Ne každý jest tak rozmazaný,“ dí: „pěknáť jest, milý brachu, statek a zboží! Pro nahnání jeho musí se člověk i života odvážiti.“ Na to já: „Co jsem hovado, abych pro tělo toliko a tělu naháněje život všanc sázel? Bá však toho ani hovado nečiní, člověk ovšem, přednější věc v sobě maje, duši, té by zisků a rozkoší hledati měl.“

Brandanova plavba

Oblíbený středověký duchovní cestopis popisující cestu mnichů vedených svatým Brandanem opatem mezi ostrovy, na nichž se setkávají s výjimečnými situacemi a stavy (jiný čas, jablka mládí, zvláštní bytosti atd.).

Pluli dalších šest týdnů na sever, moře bylo kalné a bouřlivé, takže jim velmi znesnadňovalo plavbu. Častokrát se jim už zdálo, že nevydrží zimu a nepřízeň počasí. Jednoho dne byli zaujati plavbou, a tu před sebou uviděli mořského hada, rychlého jako vítr. Z chřípí a z lamy mu šlehal oheň jako z pece; plameny byly vysoké a sálal z nich nesnesitelný žár. Hada byl nesmírně veliký a říčel silněji než dvacet býků. Mniši se začali modlit, protože to byla jediná obrana, již měli proti té nestvůře. Najednou uviděli, že k lodi připlouvá další takový tvor, který se prvním hadovi mohl směle postavit. Když první zvíře zpozorovalo připlouvajícího nepřítele, strašlivě zařvalo. Protože svého soupeře znalo, přestalo pronásledovat loď a přichystalo se k boji s druhým hadem. Bojovali spolu a zvedali při tom hlavy vzhůru, z chřípí jim šlehal plameny až do mraků, nahoru do nebes. Drásali se navzájem drápy a zuby ostřejšími meče, hryzali se tak, že vlny kolem nich v mžiku zrudly krví. Boj způsobil, že se vlny vzdouvaly a loď byla v čím dál větším nebezpečí. Nakonec had, který se objevil později, svého soupeře rozsápal na tři kusy a ponořil se zpět do hlubin.

Když nastal den, mniši spatřili ostrov. Připluli k němu, jak nejrychleji mohli, přistáli a pospíšili si postavit stan a vytáhnout loď na souš. Sotva se uložili do stanu, na moři vypukla zuřivá bouře. Brandan pochopil, že teď jsou na tom opravdu zle. Nejenže se zhoršilo počasí, ale navíc jim docházely zásoby jídla. Bůh jim opět přišel milostivě na pomoc: vlny přinesly a vyvrhly na břeh nedaleko od místa, kam se uchýlili, třetinu těla hada, který je ohrožoval. Mniši se živili hadím masem několik dní. Naplnili si nádoby pramenitou vodou a nasbírali dříví; když se vyčáslilo, vypluli znovu na moře.

Kryštof Harant z Polžic Cesta z Království Českého do Benátek

Humanistický cestopis se věnuje podrobnému popisu reálií, zakládá si na přesnosti, používá analogie, aby lidem, kteří se s těmito reáliemi nemohli nikdy potkat, přiblížil jejich podobu a rozměry.

Vypsání řeky Nilu, krokodilův, vodních koní a jiných věcí přítom etc.

V té řece Nilu jsou rozličné ryby, jež by dlouho bylo vyčíslovati. Některých však toliko potvor dotknu, jako předně krokodilův. To zvíře jest čtvernohé, dlouhé a nízké, šeredné, hrozné a ošklivé, některé 5, 6, 10 až i 20 loket dlouhé i s ocasem, kterýž obyčejně tak dlouhý má, jak samo dlouhé jest. A tři dni předtím, nežli sme do Cairu přijeli, pravili nám na cestě, že jsou jednoho krokodila živého, tak hrubého do města přinesli, že sou ho na dvou velbloudích svázaného nésti musili. Po hřbetě má tvrdé a kamenité šupiny, jichž žádnou mocí a zbraní nelze prosekati, prostřeliti ani probósti, než pod břichem jest měkké kůže; tu nerci-li železem, ale dřevem špičatým může se otevřiti. Sumou: jako by veliká ještěrka mohla býti, takové vši postavy on jest. Usta má veliká a zuby ostré, jazyku nemá a mimo povahu jiných zvířat ne nižší a spodní dásní, ale hořejší hejbe a otvírá.

Vedlé toho nad přirození zvířat čtvernohých nosí vejce a vysazuje, nemnoho větší nežli jako husí neb pávové, a ty na sucho vynáší v hnízdě naschvál zemí osypaném a daleko od vody, kdež by také voda toho roku nezatopovala, což on sobě velmi mírně a právě předzvídá, že jest se čemu podiviti. Jest ukrutná potvora. Lidi napořád, i hovada, co uloviti může, žere a pohltá a tak velikého hrdla jest, že holemé pachole v pěti aneb šesti letech pohltiti může. Obyčejně pak ocasem poráží a potom zuby uchytí. Někdy rejtara s koněm aneb oslem do vody vtrhne a sežere, někdy kdo se málo nad vodu z lodí vyskytne, z lodí ho strhne. A často do vesnic v noci aneb ve dne běhají a kde děti napadnou, je požirají. Jakož se pak kolikrátě trefí, že když na ně vycházejí a některého chytíce vykuchají, dvě, tré víc aneb méně dětí celistvých a za čerstva požřených nacházejí. O něm jest přísloví „*crocodili lachrymae*“, totiž slzy aneb pláč krokodilův, protožemaje srusti aneb požra člověka, pláče a slzy v hojnosti vypouští, jako by ho litoval. Kteréžto přísloví o lidech ošemetných, kteříž člověka vůči litují a krom očí rádi by ho na lžici vody utopili, aneb kteříž člověka pod jakoukoli zástěrou pobožnosti a křesťanské čitelnosti ssuzují etc., se mluví.